

BARTHA DÁVID:

BERKELEY INNÁTIZMUSA

A XVII-XVIII. század filozófusai számára a kérdések kérdésének számított, hogy miként válaszolják meg az ideák megszerzésének forrását érintő dilemmát, vagyis végső soron azt, hogy vannak-e velünk született ideák vagy pedig nincsenek. Ismeretes, hogy Descartes többször – bár különböző formákban – kiállt amellett, hogy léteznek, míg Locke főműve első könyvében terjedelmes kritikával illette az innátizmust. Meglepő módon – az általában elterjedt felfogással szemben – Berkeley korántsem közömbös a velünk születettség problémái iránt. A következőkben tehát az innátizmus tanításának Berkeley filozófiájában betöltött szerepét vizsgálom meg, minek során amellet fogok érvelni, hogy álláspontja lényegileg tér el Locke által képvisel fogalom-empirizmustól.¹

I.

Berkeley innátizmusa a szűkebb szakirodalomban alig-alig kerül elő.² Berkeley a főműveiben³ mélyen hallgat arról, hogy vannak-e velünk született ideáink, és ezért a kommentátorok többsége minden további vizsgálat nélkül gyakorta azt előfeltételezi, hogy Berkeley egész egyszerűen követi Locke-ot az innátizmus elutasításában és a *tabula rasa* elképzelésében. Mindezt annak ellenére gondolják így – és ezt töredelmesen be is szokták

¹ Annak kapcsán, hogy az innátizmus fontos témaköre a koraújkor filozófusainak, a szakirodalom konszenzuálisnak tűnik, arról azonban távolról sem alakult ki ilyen mértékű egyetértés, hogy a velünk születettség tanítását érintő korabeli viták és nézeteltérések legitimálják-e a „racionalista” és „empirista” címkék használatát. A jelen dolgozat annak illusztrációjaként is olvasható, hogy Berkeley esetében különösen nehéz helyzetben vagyunk, ha egy ilyen leegyszerűsített bináris értelmezési keretben gondolkodunk.

Locke és Descartes velünk születettségéről tett állításaival csak annyit foglalkozom a dolgozatban – azt is gyakorta csak nagyon érintőlegesen –, amennyi ahhoz kell, hogy Berkeley vonatkozó gondolatait megérthessük. Szerencsére esetükben több, kiváló magyar szakirodalom is rendelkezésre áll. Ld. Forrai könyvének 3. fejezetét és Altrichter vitacikkét.

² Akik legalább – ha csak futólag is, de – számot vetettek Berkeley innátista passzusaival: Loeb, Flage, Stephen H. Daniel, illetve Ayers, és újabban Hill és Roberts. A következőkben különösen utóbbi kettőre támaszkodom.

³ A *Látáseleméletet*, az *Alapelvetek* és a *Három párbeszédet* szokás ide sorolni. Ez a szemlélet Berkeley majdnem 40 éves filozófiai karrierjéből mindösszesen három esztendő műveit veszi számításba.

vallani –, hogy nem igazán találni olyan passzust sem, ahol akárcsak szimpátiáját fejezné ki a locke-i álláspont iránt.⁴

Ennél is fontosabbak viszont Berkeley azon megnyilvánulásai, amelyekben kitér a velünk született ideák tanára.⁵ Ezekből nemcsak az világlik ki azonnal, hogy Berkeley számára a velünk születettség problémaköre egyáltalán nem közömbös, hanem hogy több késeinek minősíthető művében, de még a korai filozófiai naplóiban (a *Philosophical Commentaries*-ban, továbbiakban: PC) is elismeri, hogy léteznek velünk született ideák. Ez utóbbi azért is különösen érdekes – sőt talán meglepő –, mert ugyan a főművek és a kései művek közti kontinuitást sokan megkérdőjelezik, az kevésbé vitatott a szakirodalomban, hogy Berkeley filozófiai naplói sok tekintetben megelőlegezik – és részben tartalmazzák – a főművek legfontosabb gondolatait. Lássuk tehát, mit mond Berkeley a naplókban:

Vannak velünk született Ideák, azaz velünk együtt teremtet Ideák. (PC 649)⁶

E passzus kapcsán két dolgot érdemes megjegyezni. Az egyik egy terminológiai apróság. Úgy tűnik Berkeley e korai naplóbejegyzésének terminológiája eltér a későbbi innátista utalásokétól, hiszen míg itt (de csak itt) velünk született *ideákról* beszél, a későbbiekben – mint látni fogjuk – mindig következetesen *fogalmakról* ejt szót. E korai pontatlanság oka lehet az, hogy a fogalmak doktrínáját Berkeley nem használja ki kezdettől fogva (először *Az alapelvek* és a *Három párbeszéd* 1734-es újrakiadásában találkozhatunk vele),⁷ ami nem jelenti azt, hogy magát a különbségtételt között – terminológiai nyomatek nélkül – ne húzta volna meg. Tehát az hogy Berkeley ekkor még az ideákról beszélt, nem különösebben szignifikáns eltérés.⁸

A másik, hogy Berkeley talán nem véletlenül használja a „velünk” („with”) kifejezést; hiszen nem arról van szó, hogy Isten az előre adott és a mentális tartalmak nélkül is fennálló mentális szubsztanciánkra mintegy beleteremtette volna az ideákat/fogalmakat, hanem inkább

⁴ Olyan szakaszokat viszont találni, ahol nem éppen lelkes Locke *Értekezésének* első két könyvével kapcsolatban (az elsőben az innátizmust támadja, a másodikban pedig vázolja ideaelméletét, -felosztását): „Locke's great oversight seems to be that he did not Begin wth his Third Book at least that he had not some thought of it at first. Certainly the 2 1st books don't agree wth wt he says in ye 3d.” (PC 717). Ld. Hill 7.

⁵ A később tárgyalandóakon kívül még ld. *Passive Obedience* 25, XX. *Guardian Essay*, 226-7, *Sermon VIII.*, 108. Vö. Olscamp 99, aki Berkeley erkölcsfilozófiájának elemzése során említi (egy bekezdés eregégig) ezeket a passzusokat.

⁶ There are innate Ideas i.e. Ideas created with us.

⁷ De már feltűnik két évvel korábban az *Alciphron* VII-ben is.

⁸ Tágan értve – ezt később is elismeri – mondhatjuk a fogalmakra is, hogy ideák, de persze az sem kizárt, hogy később pontosította álláspontját.

arra utalhatott így Berkeley, hogy szerinte a velünk született ideák/fogalmak a lelkünk elválaszthatatlan lényegét képezik, amely lélek tehát nem létezhet a mentális tartalmaitól függetlenül.⁹ Stephen H. Daniel megfogalmazásában azért vannak velünk született ideáink, mert Isten számára a lelkek megteremtése egy és ugyanazon aktus, mint az ideáink meghatározása (specification of their ideas), vagy másképpen, Isten nem teremthette volna meg a lelkünket a velünk született ideák nélkül.¹⁰

Azonban kétséges vállalkozás lenne pusztán a naplót, önmagukban véve hivatkozási alapnak tekinteni, hiszen – túl a *PC*-t érintő általános módszertani problémákon – Berkeley naplóiban az innatizmus kérdésében is mintha egymást kizáró álláspontokat vetett volna papírra. A *PC* 318 szerint például „[m]inden idea kívülről jön, mind egyediek.”¹¹ Erre és a naplók más hasonló bejegyzéseire alapoz Ayers, aki – Berkeley empirizmusa mellett érvelve – igyekszik kimagyarázni ez előbb idézett, innatista passzust.

Ezek fényében Ayers úgy értelmezi a *PC* 649-et, hogy abban Berkeley nem állít többet annál, hogy, mivel a lélek léte az észlelés, és hogy szükségszerű folyamatosan gondolkodnia,¹² legalább egy ideát tehát élete legesleges első pillanatától fogva észlelnie kell.¹³ Ha ez az értelmezés nagyjából helytálló is, de az korántsem egyértelmű, hogy a lélek létezése tényleg csak az észlelésben áll,¹⁴ továbbá az észlelés és a gondolkodás közti viszony mibenléte sem tisztázott, hiszen az a tézis, hogy a lélek folyamatosan gondolkodik nem feltétlenül jelenti azt, hogy a lélek folyamatosan külső, érzéki tárgyakat kell, hogy észleljen. Ha Ayers csak annyit hozna ki e passzusból, hogy a lélek már születése első másodpercében gondolkodik, egy olyan gondolati tárgyon, amely éppen ezért kizárt, hogy az érzékekből vagy az érzéki ideák megszerzését előfeltételező reflexióból származzék, az az empirista értelmezés számára csekély vigasz. Ezt a passzust viszont úgy olvasni, mint amelyik semmi többet nem

⁹⁹ A karteziánus és a Berkeley által osztott innatizmus egy-két apróbb különbségére utalhat ez a megfogalmazásbeli eltérés.

¹⁰ Daniel 10. vö. Roberts 5. Az Roberts is elismeri, hogy ennek a passzusnak nem ez az egyetlen lehetséges olvasata, de mégis – figyelembe véve a későbbi fejleményeket is – meglehetősen plauzibilis értelmezésnek tűnik.

¹¹ „All ideas come from without, they are all particular.” Érdekes megjegyezni, hogy ideák egyedisége nem érintik az innatizmus kérdését. Minden további nélkül képviselhette Berkeley azt a nézetet, miszerint vannak velünk született ideáink, fogalmaink, de azok teljese mértékben egyediek.

Ld. még *PC* 539, 547 – ezekre később visszatérek –, vagy 779: „I approve of this axiom of the Schoolemen nihil est in intellectu quod non prius fuit in sensu. I wish they had stuck to it. it had never taught them the Doctrine of Abstract Ideas.” Vagy a hume-iánus kötegelméletet sugalló bejegyzések, pl. *PC* 580.

¹² Ld. az inkriminált passzust közvetlen követő, *PC* 650-652, ld. még *Alapelvek* 98. §.

¹³ Ayers 2005, 48.

¹⁴ Vö. Roberts 23: hiszen az érzékelés passzív, míg a lélek teljesen aktív.

mond annál, hogy a lélek az élete első pillanatától fogva érzékel, aligha a helyes olvasat. Ráadásul ha az lenne, akkor úgy tűnik, hogy a csecsemőnek kell, hogy legyenek olyan érzékelései, nevezetesen a legelső érzetei, amelyek semmiképpen sem tudatosulhatnak. Ez a probléma pedig Ayers számára azért is különösen végzetes, mert ezzel egy locke-i alapelvet – az észlelés és a tudatosság elválaszthatatlanságát – kérdőjelezné meg Berkeley.¹⁵

De ha még ezeket a problémákat félre is tesszük, Ayers értelmezése akkor is erőltetettnek tűnik, hiszen ha Berkeley pusztán a folyamatos-gondolkozás tézisének egy triviális implikációját kívánta volna hangsúlyozni, akkor ugyan miért élne egy filozófiailag ennyire megterhelt kifejezéssel, mint a „velünk született idea”? Miért azt a jóval erősebb állítást fogalmazta meg, hogy Isten velünk együtt teremtetete meg az ideákat, ha csak annyit akart mondani, hogy a lélek mindig rendelkezik ideával?

Ezek után még mindig megmarad az a kérdés, hogy mit kezdjünk a *PC* azon bejegyzéseivel, amelyekre Ayers hivatkozik, és amelyek úgy tűnik Berkeley empirizmusát hivatottak alátámasztani? Ha egyáltalán szükséges ezeket magyarázni és nem elég pusztán arra utalni, hogy Berkeley már a korai naplókban eljátszik az innátizmus gondolatával, sőt *expressis verbis* magáévá is teszi a velünk született ideák tanát?

Annyit mindenesetre John Russell Roberts nyomán elmondhatunk, hogy a *PC* 318 előnyben részesítése a *PC* 649-el szemben kevésbé meggyőző. A *PC* 318 – azon túl, hogy messze nem annyira egyértelmű állásfoglalás, mint a *PC* 649 – egy relatíve kontextusfüggetlen megfogalmazás; nem annyira az innátizmushoz, mint inkább az általános ideák és az absztrakció problémaköréhez tartozik.¹⁶

Kérdés: nem lehetetlen hogy legyenek Általános ideák? Minden idea kívülről jön, mind egyediek. Az elme, ez igaz, fontolóra vehet [consider] egy dolgot egy másik nélkül, de aztán szétválasztva elgondolva [considered] nem lesznek 2 ideává. ketten együtt lehetnek csak egyek ahogy a Szín és a Látható kiterjedés. (*PC* 318)¹⁷

Sőt, miután ez a bejegyzés korábbi, mint a *PC* 649, így utóbbi tekinthető a *PC* 318-nak az explicit újragondolásának. Roberts arra is felhívja figyelmünket, hogy a *PC* 318-t Berkeley megjelölte azzal a – mostanság némileg vitatott – jellel, amellyel úgy tűnik, azokat a

¹⁵ Amely tézist egyébként úgy tűnik elfogad Berkeley, legalábbis az idea transzparenciáját, ld. például az *Alapelvek* 5, 87. §.

¹⁶ Ld. Roberts 33.

¹⁷ „Qu. is it not impossible there shou'd be General ideas? All ideas come from without, they are all particular. The mind, tis true, can consider one thing without another, but then consider'd asunder they make not 2 ideas. both together can make but one as for instance Colour & Visible extension.”

passzusokat illeti, amelyekhez később visszatért és amelyeket legalábbis átgondolt, ha nem egyenesen elvetett.¹⁸ Ráadásul ott van egy szintén későbbi bejegyzés, a PC 377, amelyben mintha szintén felülbírálná a PC 318-at: „[m]inden idea kívülről jön, vagy belülről.”¹⁹

Ayers álláspontjának alátámasztására másik két passzusra is hivatkozik: a PC 539-re és az 547-re. Előbbi szerint előbb kell, hogy érzéki ideáink legyenek, mint reflexiók vagy spirituális aktusaink,²⁰ utóbbi pedig arról szól, hogy más dolgokat akár előbb is megismerhetünk, mint saját létünket.²¹ Azonban egyik sem döntő jelentőségű, hiszen mindkettő olvasható annak fényében is, hogy a diszpozícionálisan értett velünk született ideáknak szükségük van valamire, pontosabban valami érzékire, ami mintegy aktivizálja őket. Az észlelés ebben az értelemben szükségszerű feltétele a velünk született ideák tudatosításának, de attól még ez utóbbi nem vezethető le az észlelés tartalmából. Ami pedig PC 547-et illeti, az tényleg tekinthető antikarteziánusnak, de nem az innátizmus kérdésében, hanem az önismeret tekintetében.

A PC 318-hoz hasonló, empiristának bélyegezhető bejegyzéseknek Berkeley életművében a későbbiekben alig találjuk nyomát, az innátista utalásoknak viszont annál inkább. Ha nem is a főművekben, de például a kései művekben, az *Alciphron*ban és a *Siris*ben. Egy az innátizmushoz hasonló álláspontot sugall például az *Alciphron* első dialógusának egy jelenete, ahol arról folyik a társalgás, hogy ahogyan a nyelvek, a vallások vagy a kormányzatok jóllehet nagy eltérést mutatnak a világon, mégis természetesen az emberiség számára (*natural to mankind*), akárcsak Isten fogalma, amely annak ellenére az, hogy a fogalma nincs ott

¹⁸ Uo. Roberts helyesen jegyzi meg azt is, hogy a bejegyzés egész tartalmából viszont csak ez az egy gondolat (hogy „minden idea kívülről jön”), amely kérdéses lehet, hiszen a többi helyességéhez később is ugyanúgy ragaszkodott Berkeley.

Berkeley jelekeit amúgy Ayers is hasonlóan érti, vagyis, hogy Berkeley a megjelölt bejegyzéseket nem szánta publikálásra. Bár – talán nem véletlen, hogy – Ayers nem közvetlenül ott szól erről, ahol az innátizmust tárgyalja, hanem egy másik cikkében. Ld. Ayers 2007, 27.

¹⁹ Az egész bejegyzés azért is érdekes, mert a később, főként az *Alapelvek* bevezetésében határozottan elvetett, locke-iánus nyelvfilozófiai premisszából kiinduló érvelés során Berkeley a belülről jövő ideákat, az elme működéseit nem reflexióknak nevezi, hanem gondolatoknak (*thought*): a gondolatokat pedig – ekkor még – az ideák egyik fajtájának tekinti. Ezeket a részeket amúgy mind megjelölte Berkeley – talán azért, mert később a gondolatokat nem az ideák kategóriája alá sorolta be, hanem a fogalmak közé, ami az értelmezésben, azt sugallja, hogy – épp úgy, ahogy itt – az *Alapelvek* 1. §-ában sem a locke-i reflexiók ideákat akarta megidézni, hanem az ideáktól a későbbiekben élesebben elválasztott fogalmaknak kereste a helyet.

²⁰ „[T]he senses, if it were not ... ye mind could have no knowlege no thought at all. All.... of Introversion, meditation, contemplation & spiritual acts as if these could be exerted before we had ideas from without by the senses are manifestly absurd.” (PC 539)

²¹ „We have an intuitive Knowlege of the Existence of other things besides our selves & even praecedaneous to the Knowlege of our own Existence. in that we must have Ideas or else we cannot think.” (PC 547) Vö. *Három párbeszéd* 204. o.

univerzálisan mindenben (*universal*), kezdetől fogva (*original*) és változatlan formában (*invariable*).²²

Euhpranor, aki Berkeley szócsöve a műben, Alciphronnak azt a szkeptikus érvét igyekszik így hatástalanítani, miszerint az, hogy különböző népeknél a vallások és istenfogalmak eltérnek, az mindenféle istenhit lehetőségét alapjaiban ássa alá. Berkeley szerint az Isten természetéről kialakított különböző vélemények nem zárják ki, hogy legyen köztük egy, amelyik igaz (és ha igaz, vagyis értelemmel belátható, akkor egyúttal természetes is az ember számára), ahogyan például a holdfogyatkozásnak is megvan a maga igazi magyarázata, annak ellenére, hogy bizonyos „tudatlan és barbár népek különböző nevetséges okoknak tulajdonítják ezt a jelenséget”.²³

Azon túl, hogy szóhasználat egyértelmű innátista felhangokkal bír, és az sem lehet véletlen, hogy pont azok a kritériumok kerülnek felülvizsgálatra, amelyek miatt Locke elvetette a velünk született ideák tanát.²⁴ Locke úgy érvelt az *Értekezés az emberi értelemről* első könyvében, hogy mivel például a gyermekek, az örültek vagy a barbár népek esetében nem beszélhetünk egyetemesen elfogadott alapelvekről vagy fogalmakról, ezért nem is létezhetnek velünk született ideák.²⁵

Berkeley utolsó művében, a *Siris*-ben még egyértelműbben és nyíltabban beszél velünk született ideákról. Az se tévesszen meg minket, hogy Berkeley e gondolatokat gyakran mint a platóni filozófia tanításai vezeti be, ezzel ugyanis nem distanciálni akarja magát e gondolatoktól, pusztán ilyen a módszere a *Siris*-ben.²⁶

Az a filozófus [Arisztotelész] úgy tartotta, hogy az emberi elme egy tabula rasa, és hogy nincsenek velünk született ideák. Platón, épp ellenkezőleg, [úgy] tartott[a]: az elmében eredeti ideák [vannak]; azaz olyan fogalmak, amelyek sosem voltak és nem is lehetnek az érzékekben, mint a létező, a szépség, a jószág, a hasonlóság, az egyenlőség. Egyesek, talán, úgy gondolhatják az igazság ez: valóban nincsenek

²² Alciphron I. 14.

²³ Alciphron I. 15.

²⁴ Ráadásul a „természetes” (*natural*) és a velünk született (*innate*) kifejezések a később idézett prédikációban mint szinonimák szerepelnek. Ld. később.

²⁵ Ld. *Értekezés* I/I/II. Vö. Hill 7.

²⁶ Ahogy a mű alcíme („A Chain of Philosophical Reflexions and Inquiries”) is azt jelzi, ez a mű reflexiók láncolataként olvasandó, amely láncszemek között nem mindig található olyan fajta egzakt érvelés, amelyet a főművekben megszokhattunk. Vö. Bradatan 49-56. Roberts 12-3. Berkeley a *Siris*-ben több helyen egyértelművé teszi, hogy a platóni filozófiát tartja legtöbbre. Ld. pl. *Siris* 332, 338.

ideák, vagy passzív tárgyak az elmében, amelyek nem az érzékekből származnának: de ezeken kívül még ott vannak [az elmének] a saját aktusai és működései; ilyenek a fogalmak. (*Siris* 308)²⁷

Kérdéses persze, hogy Berkeley melyik megoldással azonosul: a platóni innátizmussal, mely szerint bizonyos fogalmak nem származhatnak az érzékekből, vagy pedig az „egyesekek” által osztott „középutas” állásponttal, amely szerint annyiban igaza van az Arisztotelésznek (Locke antik jelmezbe bújtatott dublőrének), amennyiben az elmében csak és kizárólag érzéki *ideák* lehetnek, annyiban viszont téved, amennyiben megfelelnek azokról a *fogalmakról*, amelyek az elme saját aktusai lévén nem származhatnak külső forrásból.²⁸

Előbbi mellett a *Siris* általánosan platonizáló szemlélete szolgálhat érvként, utóbbi mellett pedig nemcsak az, hogy talán ez a passzus legkézenfekvőbb értelmezése, hanem az is, hogy ez a fajta kettős-szemlélet Berkeley korábbi innátizmust érintő megjegyzéseit is képes egységesebb formában összefogni. Eszerint például a naplók vagy az *Alapelvek* empiristának tartott bejegyzései az érem egyik oldalát, az érzékek és az *ideák* világát mutatják be, míg az innátista passzusok a másik oldalról, a velünk született *fogalmak*ról adnak számot. Aki, mint például Ayers, csak az érem egyik oldalát veszi készpénznek, s így Berkeley álláspontját kizárólag az egyik oldallal azonosítja, az egy olyan ellentmondást kreál, amely igazából nem is létezik. Ez a kettős-értelmezés azt hivatott megmutatni, hogy a különböző, ellentétesnek tűnő oldalak nem zárják ki egymást, hanem aspektusváltásként értelmezve valójában kiegészítik egymást.

Fontos megjegyezni, hogy a Platónnak tulajdonított innátista álláspont csak abban az esetben lenne feloldhatatlan ellentmondásban a „középutas” megoldással, ha előbbi úgy értenénk, miszerint csak és kizárólag velünk született fogalmak lehetnének az elmében, vagyis mintha minden (érzéki) idea igazából velünk született (fogalom) lenne. Descartes és Leibniz időnként hajlott is egy ilyen álláspontra,²⁹ de Berkeley esetében aligha lehet erről szó. Pont az tette számára lehetővé a „középutas” verzió megfogalmazását, hogy a platóni innátizmuson nem azt érti, hogy *csak* velünk született ideák/fogalmak létezhetnének. De érdemes tovább is idézni a szöveget:

²⁷ „That philosopher [Aristotle] held that the mind of man was a tabula rasa, and that there were no innate ideas. Plato, on the contrary, held original ideas in the mind; that is, notions which never were or can be in the sense, such as being, beauty, goodness, likeness, parity. Some, perhaps, may think the truth to be this: that there are properly no ideas, or passive objects, in the mind but what were derived from sense: but that there are also besides these her own acts or operations; such are notions.”

²⁸ Roberts amúgy az előbbi, Hill az utóbbi lehetőség mellett kardoskodik. A kérdésre még visszatérek később, de – mint ahogy Roberts is említi – talán nem is akkor a differencia a két álláspont között, mint elsőre tűnik.

²⁹ Vö. Cottingham 91-93.

A platóni filozófia egyik maximája, hogy az ember lelke kezdettől fogva veleszületett fogalmakkal van felszerelve, és hogy érzékek nyújtotta alkalmakra van szüksége, [de] egyáltalán nem ahhoz, hogy létrehozza azokat [ti. a fogalmakat], hanem ahhoz, hogy felébressze, felkeltse vagy működésre készítse azt, ami már eleve benne-létező, rejtett és látens volt a lélekben; ahogy a dolgokra mondják, hogy felhalmozzuk őket az emlékezetben, habár, anélkül hogy aktuálisan észlelnénk őket, mindaddig amíg úgy esik, hogy előhívják és láthatóvá teszik őket egyéb tárgyak. Ez a fogalom némileg különbözőnek tűnik attól [az értelemről], ahogy azok a modernek értik a velünszületett ideákat, akik megpróbálták elvetni őket. Parmenidész szerint megérteni és létezni, ugyanaz a dolog. És Platón a Hetedik levelében nem tesz különbséget nusz és episztémé, elme és tudás között. Amiből az következik, hogy az elme, a tudás és a fogalmak, akár mint habitus vagy működés, mindig együtt járnak. (Siris 309)³⁰

Itt Berkeley köntörfalazás nélkül ki is mondja: ez a platóni innátizmus nem azonos a modernek által tárgyalt verzióval. Feltehetőleg elsősorban Locke-ra gondolhatott, de nem kizárt, hogy ebbe a kategóriába sorolta volna Descartes vagy Leibniz innátizmusát is, legalábbis azt a típusát, amelyik szerint minden ideánk velünk született.³¹ Nem sokkal később így folytatja, felelevenítve a platóni *anamnészisz* tanát:

Eszerint a filozófia szerint tehát, az ember elméje elég állhatatlan ahhoz, hogy lerázza magáról azt a szunnyadást, ki- és felszabadítsa magát azok alól az előítéletek és téves vélemények alól, amelyek oly erősen szorongatják és tapadnak rá, [és ahhoz is] hogy lehámozza [magáról] azokat a rétegeket, amelyek elrejtik eredeti alakját, és [ahhoz] hogy visszaszerezze kezdeti állapotát és első fogalmait: ezért az örök küzdelem, hogy visszanyerje a fény elvesztett birodalmát, [ezért] a heves szomj és erőfeszítés az igazság és az intellektuális ideák iránt, amelyeket nem akarna elérni, sem nem élvezne vagy [egyáltalán nem is] tudna [róluk], mielőst elnyerte [őket]; kivéve [ha] van valamilyen előzetes fogalma vagy előérzete róluk, és [ha] veleszületetten és rejtve, mint habitusok vagy tudások, az elmében szunnyadtak [már], vagy mint az elraktározott dolgok, amelyeket felidéz és felébreszt az emlékezés vagy a visszaemlékezés. Így [van], hogy a tanulás valójában visszaemlékezésnek tűnik. (Siris 314)³²

Ezekből a passzusokból nyilvánvaló, hogy Berkeley szerint a velünszületett fogalmak pusztán potenciálisan, mint diszpozíciók vannak benne minden elmében. Már az *Alciphron*-ból idézett szöveg is ezt sugallta, és ez teszi érthetővé azt is, hogy (a PC 649 szerint) milyen

³⁰ „It is a maxim of the Platonic philosophy that the soul of man was originally furnished with native inbred notions, and stands in need of sensible occasions, not absolutely for producing them, but only for awakening, rousing, or exciting into act what was already pre existent, dormant, and latent in the soul; as things are said to be laid up in the memory, though not actually perceived until they happen to be called forth and brought into view by other objects. This notion seemeth somewhat different from that of innate ideas as understood by those moderns who have attempted to explode them. To understand and to be are, according to Parmenides, the same thing. And Plato in his seventh Letter makes no difference between {nous} and {epistēmē}, mind and knowledge. Whence it follows that mind, knowledge, and notions, either in habit or in act, always go together.”

³¹ Vagy akár azt is, amelyik szerint *aktuálisan* születnek velünk ideák. Az univerzalista álláspontról ld. Cottingham 91-93.

³² „Hence, according to this philosophy, the mind of man is so restless to shake off that slumber, to disengage and emancipate herself from those prejudices and false opinions that so straitly beset and cling to her, to rub off those covers that disguise her original form, and to regain her primeval state and first notions: hence that perpetual struggle to recover the lost region of light, that ardent thirst and endeavour after truth and intellectual ideas, which she would neither seek to attain, nor rejoice in, nor know when attained, except she had some prenotion or anticipation of them, and they had lain innate and dormant, like habits and sciences in the mind, or things laid up, which are called out and roused by recollection or reminiscence. So that learning seemeth in effect reminiscence.”

értelemben teremthette Isten velünk együtt az ideákat, ti. nem, mint aktuális, az éppen megszülető lelkekben létező ideákat, hanem inkább mint lehetőségeket, amelyeknek szükségük van valamilyen alkalomra – leginkább érzéki stimulusokra –, amelyek képesek aktuálissá tenni őket. Ugyanezt láthatjuk Berkeley egyik prédikációjában, amely „Az Isten akaratáról” címet viseli, ahol a következőket olvashatjuk:

Azt hogy léteznek kezdettől fogva természetünkbe szőtt vágyak és ellenszenvek, elégedettségek és kényelmetlenségek, hajlamok és ösztönök, el kell ismernie minden pártatlan és megfontolt embernek. [Ezzel] azt mondom: nyilvánvaló, hogy a Lélek, eredeti állapotában, úgy lett megalkotva, hogy bizonyos diszpozíciók és tendenciák nem mulasztják el, hogy a megfelelő időkben és a meghatározott körülmények között megmutatkozzanak; amely affekciókról, mivel egyetemesek, nem korlátozódnak egyetlen korszakra vagy vidékre [sem], és nem magyarázhatóak szokásokkal vagy neveléssel, de egyformák minden nemzetnél és minden időkben, [ezért] helyesen mondható, hogy természetesen vagy velünk születettek. („X. példabeszéd: Az Isten akaratáról”, Works 7.130)³³

Lehet-e, és ha igen, hogyan lehet ezekre a passzusokra reagálni, ha valaki mégiscsak az empirista Berkeley értelmezést kívánja védelmezni? Két jellemző és fontos próbálkozást említenék: az egyik Ayers-é, a másik Grayling-é.

Ayers – bár konstatálja az imént tárgyalt, intellektuális fogalmakkal operáló passzusokat – az *Alciphron*ra hivatkozva³⁴ mégis azt állítja, hogy ezek nem jelentenek újdonságot Berkeley filozófiájában; ugyanis szerinte ezek olyan óvatosan és körültekintően megszerkesztett mondatok, melyek semmivel sem állítanak többet annál, mint hogy az értelmes gondolkodás (vagy érvelés) képessége (*capacity to reason*) az, ami velünk született.³⁵ És ez alig különbözik attól az analógiás érvtől, amit például a *Harmadik párbeszéd*ben olvashatunk:

Mert az Istenre vonatkozó minden fogalmamat olyképpen szerzem, hogy saját lelkemről elmélkedem: megsokszorozom a képességeit és megszüntetem a tökéletlenségeit. (*Három párbeszéd* 205. o.)

Ez, az inadekvát, „rendkívüli fogyatékos” fogalom, Ayers értelmezésében inkább Gassendi és Locke összetett ideáihoz hasonlít, mint Descartes Istenről alkotott pozitív ideájához.³⁶

³³ „That there are appetites and aversions, satisfactions and uneasinesses, inclinations and instincts, originally interwoven in our nature, must be allowed by all impartial and considerate men. It is, I say, evident that the Soul is so constituted, in her original state, that certain dispositions and tendencies will not fail to shew themselves, at proper periods, and in certain circumstances; which affections, because they are universal not confined to any age or country, and not to be accounted for by custom or education, but alike in all nations and all times, are properly said to be natural or innate.” Hill cikkében ugyanezre a választott ígehely – Legyen meg a te akaratod, amint a mennyben, úgy a földön is” (“Thy Will be Done in Earth as it is in Heaven”) – alapján hivatkozik.

³⁴ Például erre a részre: „those sublime truths, which are the fruits of mature thought, and have been rationally deduced by men of the best and most improved understandings . . . must be allowed natural to man [as] agreeable to, and growing from, the most excellent and peculiar part of human nature.” (*Alciphron* 1.14)

³⁵ Ayers 2005, 54.

³⁶ Uo.

Berkeley „Az Isten akaratáról” című szentbeszédében – a fenti idézetet követően – a legfelsőbb lény gondolatának megértését is elménk azon természetes használatából származó, velünk született diszpozíciói közé sorolja, amelyek bár nem jelennek meg a legkorábbi gyermekkorban, mégis a lélek fejlődésének során biztosan előjönnek, úgy ahogyan egy fából nyílnak ki annak levelei és virágai.³⁷ Ayers ennek az idézetnek a kapcsán is ugyanazt hangsúlyozza, mint az *Alciphron* esetében: pusztán az értelmünk használata az, ami velünk született.³⁸

Ayers a *Siris* passzusait (a 308-at és a 309-et) is hasonlóan érveléssel söpri félre, mondván, Berkeley implauzibilisen értelmezi Platón velünk született ideáit úgy mint az elme olyan képességeit, amelyek mihelyst az érzékelés által stimulálva vannak, tudatára ébresztik az elmét saját aktusairól és működéseiről.³⁹ Másrészt pedig az egész *Siris*-t igyekszik kikapcsolni a játékból: amelyben bár úgy tűnik, hogy Berkeley egy neoplatonikus teóriát tett a magáévá, de – Ayers szerint – valójában különösebb cél nélkül kalandozott végig a platonikus tradíción, ha csak azért nem, hogy a kátrányos-víz hatásosságának metafizika magyarázatára leljen. Ayers tehát elhatárolódik attól a Stephen H. Daniel névvel fémjelzett (és a jelen dolgozat módszeréhez közelálló) értelmezéstől, amely a *Siris*-ben a Berkeley filozófiájában a kezdetektől meglévő platonikus tendenciák felszínre kerülését látja.⁴⁰ Ayers értelmezése azt sugallja, hogy Berkeley innatizmusa azon – az empiristáktól sem teljesen idegen – triviális állításon alapul (miszerint ember voltunkból származóan bizonyos készségek és képességek velünk születnek), amelynek elfogadása alapján akár Locke-t is innatistának tekinthetnénk.

Roberts számot is vet ezzel az ellenvetéssel. Egyrészt a *Siris* 308 kapcsán elhatárolódik a „középutas”-értelmezéstől. Megítélése szerint az Ayers malmára hajthatná a vizet,⁴¹ és azt állítja, hogy Berkeley a *Siris*-ben valójában elkötelezett platonista.⁴² Másrészt, pontosítja a tézist: Berkeley nem azt mondja, hogy az értelem(re való képesség) az, ami velünk születik, hanem a lélek aktusai. És ezek közé szigorúan szólva nem tartozhatnak bele az érzékletek (az

³⁷ Az egész, csak részben parafrázelt passzus (Works 7.130-131.): „Thus, for example, the fear of death and the love of ones children are accounted natural, and the same may be said of divers other instincts and notions, such as the apprehension of a superior being, the abhorrence of many crimes and vices, the relish of things good and vertuous, which are to be looked on as natural inbred dispositions, resulting from the natural make of our minds, inasmuch as, though they do not appear in our earliest infancy, yet in the growth and progress of the soul, they are sure to shoot forth to open and display themselves as naturally as leaves and blossoms do from a tree.”

³⁸ Ayers 2005, 54

³⁹ Uo.

⁴⁰ Ayers 2007, 27-8. Vö. Daniel

⁴¹ Mint látni fogjuk később, a „középutas”-értelmezés távolról sem azonos az Ayers-féle interpretációval.

⁴² Roberts 8-9. *Siris* 338-at idézi például, de utalhatott volna a 332-re is.

empiristák egyetlen tapasztalati forrása), ugyanis semmilyen érzéki nem lehet része a lényegileg aktív elmének.⁴³

Harmadrészt, még ha igaz is, hogy Berkeley szerint csak az értelmi képesség az, ami velünk születik, ez az állítása semmiképp sem minősülhet triviálisnak. Ami egy empirista, mondjuk Hume számára triviális, az az értelem egyfajta instrumentalizált felfogása,⁴⁴ amely viszont egyértelműen megkülönbözteti őt például Plótinosztól, vagy bármilyen platonizáló hajlamú filozófustól.⁴⁵ Előbbiek – hívja fel a figyelmet Roberts – a kora újkor jellegzetes tendenciájának megfelelően inkább formális képességgként kezelik az elmét, amely leginkább csak következtetések levonására képes, és az érzelmeket kiszolgáló instrumentumként működik. A platonizáló felfogásban viszont – szemben a hume-iánus értelemmel, amelynek nincsen semmilyen inherens vonása – az elme lényegét jelentő működések aktivizálása az a cél, amely felé az embernek mindig törekednie kell, és amely cél elérésével végső soron önmagát teljesítené be. Ebben a teleológiai és normatív konnotációktól hemzsező szemléletben az értelem képességeinek pusztá alkalmazása, gyakorlása normatív értelemben is el tudja mozdítani a lelket az értelem alkalmazásának inherens célja, a Jó felé.⁴⁶ Csak egy példát idéznék Berkeley-től:

Az elme, amelyik tiszta és spirituális, amelyik Isten képmására alkotott meg, és amelyet közösen birtoklunk az angyalokkal: [...] Istennek mint igazi középpontjának tudására és szeretetére irányul, az erény, a kegyesség és a szentség és minden dolog felé, ami kiváló és dicséretre méltó; [...] egy intellektuális princípium, amely tudja igazi javát, amely rendhez és illendőséghez, mértékletességhez, mérséklethez és igazághoz vezet. [...] Nyilvánvaló, hogy a dolgok szokásos helyzetében az előbbi, isteni princípium kellene, hogy a legfelső legyen, [neki] kellene uralni és kormányozni természetünket. Ez jelenti az isteni életet, vagy a szellemi embert. Míg, ha a testi, földi rész érvényesül, és, szemben a [helyes] sorrenddel, [ez az, ami] a felső és uralkodó princípiummá lesz, akkor a vakság és a zűrzavar, a bűn és a bánat élete következik el. És ez jelenti azt, amit a szentírásban testi embernek neveznek: akiben Isten képmása elhomályosult és eltorzult, és [akiben] az isteni élet megsemmisült, ő [aki] élő a bűnnek, és holt az igazságosságnak.” („VI. példabeszéd: A kegyesség misztériumáról”, Works 7.88-9)⁴⁷

⁴³ Roberts 9-10. Érdemes felfigyelnünk arra, hogy egy és ugyanazon érv – ti., hogy azok, amik velünk születnek, se nem érzéletek, se nem észleletek (hanem fogalmak) – egyidejűleg nem csak amellel szóló evidencia, hogy Berkeley mennyire nem empirista, hanem egyúttal azt is megmutatja, hogy mennyire nem is karteziánus.

⁴⁴ Ld. például az *Értekezés az emberi természetről* II/III/3, 394-399.

⁴⁵ Nem véletlen, hogy utóbbiak – ahogy Berkeley is – szeretik is az Értelmet nagy kezdőbetűvel írni. Vö. Roberts 10.

⁴⁶ Uo. Berkeley korában a cambridge-i neoplatonisták vallottak hasonlókat. Vö. Roberts 11-2, 22 illetve *Siris* 346.

⁴⁷ „The mind which is pure and spiritual, which is made in the image of God, and which we have in common with angels: [...] tends to the knowledge and love of God as its true center, to vertue piety and holiness, to all things excellent and praise worthy; [...] is an intellectual principle that knows it's true good that leads to order and decency, to temperance moderation and justice. [...] It is evident that in a regular situation of things the former divine principle should be uppermost, should rule and govern in our nature. This constitutes the divine

Grayling érvelése szerint pedig Berkeley végső soron mégiscsak – a legtágabban értett – tapasztalatra alapozza fogalmaink megszerzését. Vagy ahogy Ayers fogalmazza meg ugyanezt: Berkeley „úgy tűnik kész Locke-ot követve úgy érteni a reflexív intuíciót, mint a ’tapasztalat’ egy formáját”.⁴⁸ A *mozgásról* című írásában találunk erre több esetet is, például:

Van egy gondolkodó, aktív dolog, amelyet a mozgás alapelveként önmagunkban tapasztalunk. (A *mozgásról* 30. §., 361. o.)

Locke-hoz hasonlóan,⁴⁹ Berkeley is azt állítja, hogy például az oksági, mozgató erőt önmagunkban tapasztaljuk először, majd ezt terjesztjük ki a fizikai eseményekre. Sőt, úgy tűnik, Berkeley nem sokkal az idézett szakaszt megelőzően is a tapasztalat primátusára utal:

Lássuk tehát mit mond az érzékelés, a tapasztalat és a rájuk támaszkodó értelem. (A *mozgásról* 21. §.)⁵⁰

Bár ez a passzus, a legalábbis első látásra, összhangban van az Ayers és Grayling által propagált empirista Berkeley-képpel (amely szerint a tapasztalat és az érzékelés az elsődleges ismeretforrásunk), azonban ha a paragrafus egészét figyelembe vesszük, a szöveg más megvilágításba kerül. Hiszen rögtön a paragrafus elején kiderül, hogy a kontextus – a „természet megvilágítása” – nyilvánvalóan az érzékek (pusztán az érem egyik oldala), és nem a fogalmak, vagy a tiszta intellektus világa. A folytatásban pedig azt olvassuk, hogy a test és a lélek „nyilvánvalóan különböznek egymástól és teljesen heterogének”, és hogy – az érem másik oldaláról – az „érző, észlelő, gondolkodó dolgokról bizonyos belső tudat révén van tudomásunk”, vagyis valami alapvetően más módon, mint az érzékelésre redukált tapasztalatszerzés során.

Grayling szerint a döntő pont az az, hogy a tapasztalat mint tapasztalat nélkül nem tehetnénk szert semmilyen fogalomra.⁵¹ De, mint azt Hill joggal jegyzi meg, ez a kritérium olyannyira tág, hogy ez alapján olyan innatista álláspontokat is ide kellene sorolnunk, mint például Leibnizé, vagy a kései, (diszpozicionalista álláspontot képviselő) Descartes-é, amely szerint a velünk született ideák a tapasztalás folyamán – aminek során a lélek tudatára ébred

life, or the spiritual man. Whereas if the carnal earthy part prevail and contrary to order become the upper and ruling principle, there ensues a life of blindness and misrule, of vice and woe. And this constitutes what is called in scripture the carnal man: in whom the image of God is blurred and defaced and the divine life extinguished, he being alive unto sin and dead unto righteousness.” Vö. „X. példabeszéd: Az Isten akaratáról”, (Works 7.132): „[...] Christian grace doth brighten up and restore the image of God in our souls [...]”

⁴⁸ Ayers 2007, 24.

⁴⁹ Locke szerint az aktív erő ideáját saját magunkból merítjük (ld. *Értekezés* II/XXI/4.) vö. Ayers 2005, 53-4.

⁵⁰ Vö. *Alapelvek* 28. §, ill. Ayers 2005, 52-4.

⁵¹ Grayling 173: „The signal point is that without experience as such we do not come by notions; so Berkeley’s empiricism is unequivocal.”

saját természetének és tudattartalmainak – kerülnek felszínre.⁵² Grayling ezen kritériumával implicite egy olyan szűkre szabott racionalista ideáltípust alkot meg (ami persze együtt jár az empirizmus indokolatlan kitágításával), amelynek képviselője a tapasztalatnak semmilyen szerepet nem szánhat a velűnkszületett ideák elsajátításában és tudatosításában; egy olyan ideált tehát, amelynek hús-vér megtestesítőjére nagyítóval sem bukkanhatunk az újkori gondolkodók között. Azonban, ha empirizmuson, szűkebben értve, fogalom-empirizmust értünk, akkor annak azt kellene állítania, hogy az intellektuális fogalmak az érzékelés vagy valami azzal analóg, reflexiós folyamat tartalmából származnak. Ezt pedig, ahogy láttuk, Berkeley határozottan tagadta.⁵³

Hill értelmezésében Berkeley innátizmusának lényege – hasonlóan Leibniz diszpozicionalista elképzeléséhez – az, hogy olyan fogalmaknak, mint például az *én*, az ok vagy a szubsztancia szemantikai tartalmai nem találhatók meg az érzéki észlelésben és nem is absztrahálhatóak onnan, hanem az elme saját természetére irányuló reflektív tudatosságából származnak. Ahogyan *A mozgásról*ban Berkeley éppen azt állítja, hogy az aktív okokat akkor érthetjük meg, ha testetlen dolgokon (azaz önmagunk lényegén és lelkünk tartalmain) meditálunk, elmélkedünk.⁵⁴

II.

Ahogy korábban említettem, Berkeley főműveiben nem érinti a velünk született ideák kérdését, azonban ha ezt a „klasszikus” (a naplóktól a főműveken át egészen az 1721-es *A mozgásról*ig tartó) periódust a velűnkszületettség szempontjából vizsgáljuk, akkor sem maradunk mindenféle kapcsolódó utalás és hivatkozási pont nélkül. Ugyan a velűnkszületett ideákra vonatkozóan nem találunk közvetlen hivatkozásokat, a már sokat emlegetett fogalmakon (*notion*) túl, a tiszta értelemről (*intellectus purus*) viszont annál több szó esik. Ha pedig a kései művek innátizmusa felől olvassuk ezeket a passzusokat, akkor teljesen új és megszokottnál sokkal nagyobb jelentőséget nyernek, ugyanis pontosan a hiányzó darabokat szolgáltatják ahhoz a kirakóshoz, ami az innátista utalásokból összeállni látszik.

Bár még a filozófiai naplókból inkább fenntartásait hangoztatta a tiszta értelem kapcsán, mondván:

⁵² Hill 12-3. Ld. Cottingham 91-93., Jolley 33-39., 154-156.

⁵³ Hill 13.

⁵⁴ Hill 12. Ld. *A mozgásról* 72.

“Tiszta Értelem, Nem értem” (PC 810)⁵⁵

De később az *én*ről és a szellemi szféráról egyre inkább úgy kezdett beszélni, mint amelyek a tiszta intellektussal ragadhatóak meg, szembeállítva e fakultást először a képzelettel,⁵⁶ aztán pedig az – állítólagos – absztrakciós képességgel:

Hülasz: De mit mondasz a *tiszta értelemről*? Ezzel a képességünkkel nem formálhatunk-e absztrakt ideákat?

Philonousz: Mivel egyáltalán nem tudok absztrakt ideákat kialakítani, így nyilvánvaló, hogy a *tiszta értelem* segítségével sem tudom kialakítani őket, akármit értesz is ezen a képességen. Továbbá, anélkül, hogy a tiszta értelmet és ennek szellemi tárgyai tanulmányoznánk, amilyen az *erény, ok, Isten*, stb., annyi mindenestre nyilvánvalónak látszik, hogy az érzéki dolgokat csakis az érzékek észlelik vagy a képzelet ábrázolja őket. Az alakokat és a kiterjedést tehát eredetileg az érzékek észlelik, s így nem taroznak a tiszta értelemhez; ... (*Három párbeszéd* 175-6. o.)

Ez a passzus több szempontból is érdekes: egyrészt mivel megnevezi és felsorolja a tiszta értelem tárgyait (*erény, ok Isten, stb.*), másrészt pedig azt mondja, hogy amiket csak az érzékek észlelnek (vagy amit a képzelet lefest), az nem tartozhat a tiszta értelemhez. Ez utóbbit pozitívrá lefordítva és az előbbivel összeolvasva a következőt kapjuk: a tiszta értelem tárgyait (*erény, ok, Isten, stb.*) nem az érzékek észlelik, nem az érzékelésből származnak.

Ez egyfelől összhangban van az innátizmus doktrínájával, másfelől pedig arra is rámutat – ezáltal erősítve meg a „középutas”-értelmezés helytállóságát –, hogy az absztrakció-kritika és az innátizmus, vagy legalábbis a tiszta intellektus tanítása jól megfér egymással, hiszen előbbi érvényességi területe pusztán az érzéki világ, míg utóbbié pont azok a fogalmak, amelyek nem származhatnak az érzékekből.

Később, *A mozgásról*ban még világosabban fogalmaz a tiszta értelemmel és annak tárgyaival kapcsolatban:

A tiszta értelem (*intellectus purus*) sem tud [miként a képzelet sem] az abszolút térről, mert ez a képesség csak olyan szellemi és kiterjedés nélküli dolgokra irányul, mint az emberi elmék, valamint ezek állapotai, szenvedélyei, tulajdonságai és más effélék. (*A mozgásról* 53. §.)

Ezen a ponton érdemes megjegyezni, hogy *A mozgásról* Berkeley első műve, amelyet az *Alapelvek* tervezett második részének elvesztése után írt; tehát ha az elveszett mű tartalmát meg akarjuk tippelni, akkor az *Alapelvek* és a *Három párbeszéd* 1734-es újrakiadásain túl és

⁵⁵ „Pure Intellect I understand not.” Bár már a PC 531-ben hivatkozik a tiszta értelemre, úgyhogy lehet Robertsnek van igaza, amikor azt mondja az előbb idézet passzus csak a kontextusból kiragadva tekinthető a *intellectus purus* tagadásának. Ld. Roberts 6-7.

⁵⁶ A Le Clerc-nek írott levelében (Works 8, 49-50): „[...] etiamsi admittatur distinctio illa, tamen intellectus purus mihi videtur versari tantum circa res spirituales, quae cognoscuntur per reflexionem in ipsam animam [...]” Idézi Hill 8.

talán azok előtt *A mozgásról* című írás újdonságait érdemes leginkább és legelsősorban tekintetbe vennünk.⁵⁷

A korszak filozófusai tiszta értelmén hagyományosan egyrészt azt a reflexiós képességet értették, amellyel megismerjük önmagunkat és önmaguk működéseit, másrészt pedig azt a fakultást, amelyik a tudomány alapelveit jelentő örök formákat ragadja meg. De ezen utóbbi funkcióját Berkeley-nál a tiszta értelem nem tölthette be, hiszen az örök igazságok létét – a naplókban legalábbis – tagadta.⁵⁸

Kérdés: mi lesz az örök igazságokkal? Válasz: elenyésznek (PC 735)⁵⁹

Miután Berkeley szerint sem anyagi szubsztancia, sem örök igazságok nem léteznek, a tiszta értelem számára elsősorban az önismeret terrénuma marad meg. Az érzéki világ területén viszont pusztán az érzékekre, a konstans együttjárások megfigyelésére kényszerülünk.⁶⁰

A tiszta értelem a dolgok aktív oldalával: az akarattal, a cselekvéssel, az ágenciával foglalkozik, míg az érzékelés passzív aspektussal: az ideák és az érzékelés világával. Előbbi terrénuma a metafizika, ahol „testetlen dolgokról, okokról, igazságról és a dolgok létezéséről van szó”, utóbbié pedig a fizika, amely „az érzéki dolgok sorozatát vagy egymásutánját tanulmányozza”. Utóbbi a másodlagos okokkal foglalkozik, és semmi jelentőséget nem tulajdonít a valódi okoknak, amelyeket viszont „csak elmélkedéssel és ésszerű gondolkodással” ismerhetők meg.⁶¹

Annak megértéséhez, hogy pontosan mi ez a tiszta értelem és hogyan működik, érdemes Berkeley reflexióról vallott elképzeléseit némileg közelebbről is megvizsgálni. Ez nem csak azért releváns kérdés, mert – ahogy az imént utaltam rá – a tiszta intellektus és a reflexió – az önismeret – Berkeley esetében, úgy tűnik, szinte teljes fedésben van egymással, hanem azért is – és ez talán magyarázza az előbbi megállapítást is –, mert a reflexió pontosan azokra a fogalmakra irányul, amelyek Berkeley szerint – legalábbis mint diszpozíciók – velünk születettek.

Gyakorta hangoztatott álláspont, hogy Berkeley teljes egészében elveti a reflexiós ideákat, ezért is különösen furcsák azok a passzusok (például rögtön az *Alapelvek* főszövegének első

⁵⁷ Vö. Hill 8.

⁵⁸ Ayers 2005, 51.

⁵⁹ „Qu: what becomes of the eternal truths? Answer: they vanish.”

⁶⁰ Ayers 2005, 52. Ayers ezt az interpretációt sémát – bár csábítónak nevezi, de – elveti.

⁶¹ *A mozgásról* 71-72. §.

paragrafusa), ahol Berkeley mintha kiállna létük mellett. Daniel Flage szerint ennek oka az, hogy Berkeley bizonyos reflexiók ideáit valóban feltételezett, leginkább azokat, amelyek révén meg tudjuk különböztetni az egyes érzelmeinket.⁶² Nem kizárt, hogy ezeket hasonlóan gondolta, mint Locke, aki szerint a reflexió egy érzékeléssel analóg viszony, amikor „belső érzékünket” immáron nem kívülről, az érzéki tárgyakra, hanem belülről, saját belső aktusainkra irányítjuk.⁶³

Az viszont vitán felül áll, hogy ezt a locke-i modellt mint a lélek önmegismerésének modelljét határozottan elvetette, leginkább azért mert Berkeley szerint nem lehet ideánk önmagunkról és önmagunk aktusairól sem, hiszen az idea – lévén passzív – nem reprezentálhat semmilyen aktív létezőt. Már a filozófiai naplói eleje felé kijelenti:⁶⁴

Képtelenség, hogy az ember a lelket idea révén ismerje meg, lévén az ideák tehetetlenek, nincs bennük gondolat, Így cáfolt Mal[e]branch[e]. (PC 230)⁶⁵

Ez az idézet azért is érdekes (azzal együtt, hogy Berkeley utalása nem teljesen világos), mert bár Malebranche maga is azon a véleményen volt, hogy nincs ideánk saját lelkünkéről, ugyanis kizárólag érzetekkel, ideát nélkülöző közvetlen tudatossággal rendelkezünk önmagunk tekintetében, azonban Malebranche pusztán azt tagadta, hogy lenne egy akár descartes-i, akár platóni érelemben vett intellektuális ideánk önmagunkról, amivel nem azt állította, hogy ne érzékelnénk önmagunkat – nagyjából úgy, ahogy Locke gondolja: egy belső érzékkel. Berkeley viszont épp azt a gondolatot nem tudja elfogadni, hogy érzékelésünk lehetne egyáltalán bármilyen aktív létezőről, jelen esetben önmagunkról.⁶⁶

[N]ilvánvaló, hogy lelkünk nem ugyanazon a módon ismerhető meg, mint az érzéketlen, passzív objektumok, azaz nem idea révén. A szellemek és az ideák oly mértékben különböznek egymástól, hogy amikor azt mondjuk: *léteznek, ismertek* és így tovább, akkor nem szabad azt gondolnunk, hogy e szavak mindkettejük természete szempontjából ugyanazt jelentik. (Alapelvek 142. §.)⁶⁷

Ha tehát nem-érzéki módon, azaz nem ideán keresztül észleljük magunka, akkor mégis hogyan? Berkeley szerint van egy fogalmunk (*notion*) önmagunkról, aminek révén mégiscsak képesek vagyunk megismerni önmagunkat. Ezt a reflexív tudatosságot Berkeley a *Három párbeszéd*ben így jellemzi:

⁶² Flage 10. Például a mérgesség állapotát a szeretet érzésétől. Vö. Hill 9.

⁶³ Ld. *Értekezés* II./I./4., II./VI./1., II./VII./9.

⁶⁴ Vö. még, például az *Alapelvek* 8. vagy 25. §-ával

⁶⁵ „Absurd that men should know the soul by idea ideas being inert, thoughtless, Hence Malbranch confuted.”

⁶⁶ Vö. Ayers 2005, 53.

⁶⁷ Vö. *Alapelvek* 136-137. §.

[E]l ismerem, hogy tulajdonképpen nincs ideám sem Istenről, sem bármilyen más szellemről; mert ezek aktívak, s így nem ábrázolhatók [represented] olyan tökéletesen tehetetlen dolgokkal, mint a mi ideáink. Ennek ellenére tudom, hogy én, aki szellem vagy gondolkodó szubsztancia vagyok, éppoly biztosan létezem, mint ahogyan tudom, hogy ideáim is léteznek. Továbbá tudom, mit értek az én és a *magam* szavakon; s ezt közvetlenül [immediately], vagyis szemlélet útján [intuitively] tudom, jóllehet nem úgy érzélem, mint egy háromszöget, színt vagy hangot. (...)

Saját elmémről és saját ideáimról közvetlen [immediate] tudomásom van, s ezek segítségével közvetve átlátom más szellemek és ideák létezésének lehetőségét. (...)

[R]eflexióval nyilvánvalóan ismerem saját énem, azaz lelkem, elmém vagy gondolkodó princípiumom létét. (...)

[A]zt állítom hogy a szellemről van fogalmam, bár ideán, szigorúan véve, nincs róla. Nem úgy érzélem mint ideát, nem is valamilyen idea révén, hanem reflexióval ismerem. (...)

Hányszor kell még elismételnem, hogy saját létemet ismerem, vagyis tudatában vagyok; s hogy én magam nem az ideáim vagyok, hanem valami más: gondolkodó, aktív princípium, amely észlel, ismer, akar és ideákkal műveleteket végez. (*Három párbeszéd* 205-6. o.)

Ha ehhez hozzátesszük, hogy Berkeley szerint ugyanebben a szellemi szférában, ugyanezen reflexív és fogalmi-jellegű (ön)megismerések körében a tiszta értelem a leginkább illetékes képességünk, akkor teljesen világosan kiderül: ez az értelmi képesség, amelyik a természete szerinti tevékenységével saját lényegét tárja fel, fényévekre van az empiristák instrumentalizált elméjétől. Ez a berkeley-ánus elme nem csak, hogy arra képes, hogy saját aktusain, tevékenységén keresztül hozzáférjen önnön lényegéhez, hanem arra is, hogy e lényegben felfedezze, vagy e lényegből kibányássa, felszínre hozza azokat a diszpozícionálisan eleve benne lévő fogalmakat, amelyeket Isten a lelkével együtt teremtett meg.

Berkeley-t tehát nyugodtan tekinthetjük innátistának, aki nem pusztán verbálisan, hanem ténylegesen úgy gondolta, hogy az intellektuális, etikai és esztétikai fogalmaink – melyek elménk műveleteinek aktivitásával azonosak – nem származhatnak az érzéki észlelés tartalmából. Azzal, hogy a fogalmakat a velünk született mentális képességeink alkalmazásával gondolta azonosnak egyértelműen eltér az empiristák fogalom-empirizmusától. Ráadásul a reflexió, az önismeret folyamatát sem azon az empirista módon képzelte el, mely szerint az mintegy az érzékek befelé fordításával, introspekcióval észlelhetnénk saját mentális folyamatainkat. Mindezek következménye, hogy kiállt amellett, hogy létezik egy olyasfajta képesség, mint a tiszta értelem, amelynek tárgyai a tisztán mentális és velünk született fogalmak.

BIBLIOGRÁFIA

- BERKELEY, George: *Alciphron*. In: Luce, A. A. – Jessop, T. E. (ed.): *The Works of George Berkeley, Bishop of Cloyne*. Thomas Nelson and Sons, London, Vol. 3., 1950.
- Philisophical Commentaries*. In: Luce, A. A. – Jessop, T. E. (ed.): *The Works of George Berkeley, Bishop of Cloyne*. Thomas Nelson and Sons, London, Vol. 1., 1948.
- Siris*. In: Luce, A. A. – Jessop, T. E. (ed.): *The Works of George Berkeley, Bishop of Cloyne*. Thomas Nelson and Sons, London, Vol. 5., 1954.
- A mozgásról*. (ford. Fehér Márta) In: *Tanulmány az emberi megismerés alapelveiről és más írások*. L'Harmattan, (válogatta Altrichter Ferenc) 2006: 353-372.
- Értekezés a látás új elméletéről*. (ford. Faragó-Szabó István) In: *uo.* 23-79.
- Hülasz és Philonusz három párbeszéde*. (ford. Vámosi Pál) In: *uo.* 153-230.
- Tanulmány az emberi megismerés alapelveiről*. (ford. Fehér Márta) In: *uo.* 83-152.
- DESCARTES, René: *A filozófia alapelvei*. Osiris, Budapest, 1994.
- Elmélkedések az első filozófiáról*. Atlantisz, Budapest, 1996.
- HUME, David: *Értekezés az emberi természetről*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006 (ford. Bence György)
- LA FORGE, Louis de: *Értekezés az emberi elméről*. In: *Lélek és elme a karteizianizmus korában* (szerk. Schmal Dániel) L'Harmattan, Budapest, 2010: 81-101.
- LOCKE, John: *Értekezés az emberi értelemről*. Osiris, Budapest, 2003.
- * * *
- ALTRICHTER Ferenc: „Forrai, Locke és az innátizmus.” *Világosság*, 2008/7–8. 167-190.
- AYERS, Michael: Berkeley, Ideas, and Idealism. In: Daniel, Stephen H. (ed.): *Reexamining Berkeley's Philosophy*. University of Toronto Press, Toronto, 2007, 11-28.
- AYERS, Michael: Was Berkeley an Empiricist or a Rationalist? In: Winkler, Kenneth P. (ed.): *The Cambridge Companion to Berkeley*, Cambridge, 2005, 34-62.
- BRACKEN, Harry M.: *Berkeley*. Macmillan, London 1974.
- BRACKEN, Harry M.: *Descartes*. Macmillan, Oneworld, Oxford, 2002.
- BRADATAN, Costica: *The Other Bishop Berkeley*. Fordham University Press, New York, 2006.
- COTTINGHAM, John: *A Descartes dictionary*. Oxford, UK, 1993.
- HILL, James: „The Synthesis of Empiricism and Innatism in Berkeley's Doctrine of Notions”. *Berkeley Studies* 21 (2010).
- FLAGE, Daniel E.: Berkeley's Ideas of Reflection, *The Berkeley Newsletter* 17 (2006), 7-13.
- FLAGE, Daniel: „Berkeley, Individuation, and Physical Objects” In: Kenneth F. Barber and Jorge J. E. Gracia (ed.): *Individuation and Identity in Early Modern Philosophy: Descartes to Kant*, Albany, SUNY Press, 1994.
- FORRAI Gábor: *A jelek tana - Locke ismeretelmélete és metafizikája*. L'Harmattan, Budapest, 2005.

- GRAYLING, A. C.: „Berkeley's Argument for Immaterialism". In: Winkler, Kenneth P. (ed.): *The Cambridge Companion to Berkeley*, Cambridge, 2005, 166-89.
- JOLLEY, Nicholas: *The Light of the Soul: Theories of Ideas in Leibniz, Malebranche, and Descartes*. Oxford University Press, 1990.
- LOEB, Louis: *From Descartes to Hume: Continental Metaphysics and the Development of Modern Philosophy*. Cornell University Press, Cornell, 1981.
- LUCE, A. A.: *Berkeley and Malebranche: a study in the origins of Berkeley's thought*. Oxford University Press, Oxford, 2002.
- MCCRACKEN, Charles: „Berkeley's Cartesian Concept of Mind". *The Monist* 71 (1988) No. 4: 596-611.
- MCCRACKEN, Charles: Knowledge of the Soul. In: Garber, Daniel-Ayers Michael Ayers (ed.): *The Cambridge History of Seventeenth-Century Philosophy*, Volume I.. Cambridge, 2008, 796-832.
- MCCRACKEN, Charles J. – TIPTON I. C. (ed.): *Berkeley's Principles and Dialogues. Background Source Materials*. Cambridge, 2000.
- OLSCAMP, Paul J.: *The Moral Philosophy of George Berkeley*. Springer, 1970.
- OTT, Walter: „Descartes and Berkeley on mind: The fourth distinction". *British Journal of Philosophy* 14 (3), 2006: 437-50.
- RODRIGUEZ-PEREYRA, Gonzalo: „Descartes's Substance Dualism and His Independence Conception of Substance". *Journal of the History of Philosophy* 46: 1 (2008), 69-90.
- ROBERTS, John Russell: „Innate Ideas without Abstract Ideas: An Essay on Berkeley's Platonism". [<http://philpapers.org/archive/ROBIIW.1.pdf>]